

II. Ünite: BİLGİ FELSEFESİ (EPİSTEMOLOJİ)

A- BİLGİ FELSEFESİNİN KONUSU

Felsefenin insan bilgisinin yapısını ve geçerliliğini ele alan dalına bilgi felsefesi adı verilir. Buna göre bilgi felsefesi, bilgimizin temel özelliklerini, kaynağını ve sınırlarını inceler.

Bilgi felsefesi, veren ve nesnelere hakkındaki yargılara, yani metafizik ve ontolojiye bağlı değildir; hatta bu disiplin hiçbir koşula dayanmayan bir bilgidir. Felsefe ve bütün bilimler bilginin belli tarzlarıyla uğraşır; bu bilginin belli tarzdaki objeleri birbirinden farklıdır. Bu objeleri herhangi bir zamandaki felsefi ve bilimsel bilgi inceler. Fakat bütün bilimlerde elde edilmeye çalışılan bilginin kendisini, bilgi objelerinin birbirinden farklı olmasına rağmen bilgide daima aynı kalan insan aklını, akıl ve denemeyi kavrama ve algılamayı bilgi felsefesi inceler. Bilgi felsefesi şu veya bu objelerle uğraşmaz, bilgi yeteneklerini kavramaya ve bilginin olanaklarını yoklamaya çalışır.

Böyle bir çaba ilk çağdan beri vardır. Platon'un (M.Ö 427 – 347) "Theaitetos" adındaki diyalogu şu soruyla başlar: Bilgi nedir? Bu kitaptaki felsefe konuşmaları bu problem ile uğraşır. Bilgi probleminin bir tarihi ancak felsefe çalışmalarının büyük bir bölümünün bilgi problemine ayrıldığı Yeniçağdan beri vardır. Yeniçağda Descartes bu alana yönelerek ilk defa bilgi felsefesi temelli bir felsefe sistemi kurdu.

O, felsefesine, temellendirilmeyen görüşlerimizin, savlarımızın geçerliliği ve dayanıklılığı hakkında ortaya konulan bir soru ile başlar. Descartes, felsefe ontolojiyle ya da mantıkla değil tersine bilgi felsefesinin problemleriyle başlar.

Kant'tan itibaren de bu türden olan felsefe problemleri o kadar önemli bir yer aldılar ki, sonunda bunlara, bütün felsefe yapmanın en temel problemleri gözüyle bakıldı. Kant'ta şu düşünceler büyük bir önem taşır: Bir felsefe sistemi kurmadan önce bilgimizin olanaklarının bunun için yeterli olup olamayacağını yoklamalıyım. Bilgimizin olanaklarını yoklamak, yani insan aklının eleştirisini yapmak bütün felsefe sistemlerinden önce gelmeliydi. Kant'tan beri bu düşünce yerleşti. Bilgi felsefesi, felsefenin, çok özel olan, kendisiyle çok uğraşılan ve çeşitli şekillerde kurulan bir disiplini olarak gelişmekle kalmadı, aynı zamanda felsefenin mantığa bağlı olmayan bir temel disiplini haline geldi.

1. Bilgi kuramı

Bir yandan bilginin özünü, ilkelerini, yapısını, kökenini, kaynağını diğer yandan bilginin yöntemini, geçerliliğini, koşullarını, olanak ve sınırlarını araştıran felsefe dalıdır. Felsefenin temel disiplini olarak da bilgi kuramının kendine özgü bazı temel kavramları vardır.

a. Bilgi kuramının temel kavramları

Bilgi kuramının temel kavramları arasında algı, anlayış, akıl ilkeleri, önerme, doğruluk, gerçeklik ve temellendirme birçok kavram girer. Ancak bu kavramlardan üçü diğerlerine göre daha önemlidir. Bunlar; doğruluk, gerçeklik ve temellendirme.

- **Doğruluk: Doğruluk**, bilginin bilgisi edinilen şeyle tam uygunluğunu dile getiren bir kavramdır. Algılar, kavramlar, bilimsel kuramlarla nesnel gerçeklik arasındaki uygunluktur. Buna göre doğruluk bilen özne ya da bilinen varlıkla değil, bu ikisi arasında kurulan bağ sonucu ortaya çıkan ürünle ilgilidir. Örneğin; "Kar beyazdır" önermesinde doğruluk, bu önermeyi dile getiren ve özne bilinen kar ile ilgili değildir. Sadece verilen yargının yani "beyazdır" yargısının "kar"a uygunluğunu dile getirir.
- **Gerçeklik (Realite)** : Gerçeklik, varlığın var oluş tarzıdır. Gerçeklik, varlığın bir özelliğidir. Yani düşünceden ve bilen insan zihninden bağımsız olarak var olan bir şeyi gösterir. Gerçeklik, önermenin özelliği değildir. İnsanın bilme eyleminde kendisine yönelmiş olduğu varlığın bir özelliğidir.
- **Temellendirme:** Gerçeklik üzerine olan bilgiyi ifade eden önermelerin dayanaklarının, gerekçelerin ortaya konması anlamına gelir. Gerçeklik hakkında öne sürülen bir düşünce için ya da ortaya atılan sav için gerekçe bulma işidir. Temellendirilmiş bilgi, geçerlilikleri sorgulanmış olan yöntemler ya da ölçütler aracılığıyla kazanılmış olan bilgidir.

b. Bilgi Kuramının Temel Soruları

Bilgi kuramının temel soruları aşağıdaki şekilde sıralanabilir.

- (1) Doğru bilginin imkanı ile ilgili sorular: Doğru bilgi elde edilebilir mi? İnsan doğru bilgiye ulaşabilir mi? şeklinde ifade edilen sorulardır. Buna göre iki tür tavırdan söz edilebilir. Birincisi, doğru bilginin insan için olanaklı olmadığını ifade eder. İkincisi, doğru bilginin insan için kesinlikle olanaklı olduğunu savunur.
- (2) Bilginin değeriyle ya da doğruluğuyla ilgili sorular: Ne tür bir bilgi doğru kabul edilebilir? Hangi bilgi doğru bilgidir? Şeklinde ifade edilen sorulardır. Bu sorular karşısında da farklı tavırlar söz konusudur. Bununda ilgili bir görüş, bir bilginin, bir düşüncenin doğruluğunun onun betimlediği gerçeklikle uyuşmasından meydana geldiğini savunan tutumdur. İkinci görüş ise, doğruluğun, düşüncelerin ve bilginin kendi aralarında uyuşmasından başka bir şey olmadığını ifade eden tutumdur. Diğer bir görüş ise, doğruluğun ölçütünü temel uyuşma olarak kabul eden tutumdur. Örneğin, benim aldığım bir duyumu başkaları da almışsa, benim aldığım duyum doğrudur. Başka bir görüş de, Doğru bilginin ölçütünü apaçıklıkta bulan tutumdur. Descartes'a göre apaçıklık, kendini bize zorla kabul ettirendir. Yani doğruluğu ispatlamaya gerek duyulmayan, zorunlu olarak doğru olandır. Ve son olarak, doğru bilginin ölçütünün yarar olduğunu kabul eden tutum söz konusudur. Buna göre, bir bilgi yarar sağlıyorsa, işe yarıyorsa doğrudur.
- (3) Bilginin sınırları ile ilgili sorular: Bilginin olanak ve sınırları var mıdır? İnsan her şeyi bilebilir mi? türünden sorulardır. Bu sorulara verilen cevaplara göre farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlardan biri, bilen öznenin bilme faaliyetinde kendi zihninin dışına çıkamayacağını, insanın yalnızca kendi zihninin içindekileri bilebileceğini savunan görüştür. Diğerisi ise, insan zihninin kendisinden bağımsız gerçekliği bilebileceğini savunur.
- (4) Bilginin kaynağı ile ilgili sorular: Bilginin kaynağı nedir? Bilgi hangi yolla elde edilebilir? Türünden sorulardır. Bu sorulara verilen cevaplara göre farklı yaklaşımlar söz konusudur.
  - Bilginin akılla elde edildiğini savunan *Rasyonalist* yaklaşım.
  - Bilginin deney yoluyla elde edildiğini savunan *Empirist* yaklaşım.
  - Sezgi yoluyla bilgi elde edildiğini savunan *Entüsyonist* yaklaşım.
  - Doğru bilginin olgulara dayalı olduğunu savunan *Pozitivist* yaklaşım
  - Fenomeni dile getiren bilginin doğru bilgi olduğunu iddia eden *Fenomenolojik* yaklaşım.

2. Mantık

Günümüzde bilgi kuramının içinde kalan birçok konu, geçmişte geleneksel mantık tarafından ele alınmıştır. Bilgi kuramında ele alınan bilginin, mantık ilkelerine uygun bir bilgi olmak zorunda olduğu dikkate alınırsa bilgi kuramı ve mantık arasında yakınlığın nedeni daha iyi anlaşılır. Ancak günümüzde mantık bağımsız bir dalı haline gelmiştir.

Buna göre mantık, geçerli akıl yürütmeyi yöneten ilkelerin **formel** bilimidir. Mantık içerikle ilgili değil de formla, biçimle, geçerli akıl yürütmeye ilgilidir.

Bilgi kuramı, bilginin ve doğruluğun doğasıyla, özülle ilgili olan bir disiplindir. Bilgi kuramı, bu özelliği nedeniyle bilginin içeriğine yönelir.

B. BİLGİ KURAMININ TEMEL PROBLEMİ

İngiliz filozof ve matematikçi Bertrand Russell (1872-1970)) "Felsefe Meseleleri" adlı eserine "Dünyada akli başında bir adamın şüphe edemeyeceği kadar kesin bir bilgi var mıdır?" sorusuyla başlar ve şöyle devam eder: "ilk bakışta hiç de güç gibi görünmeyen bu soru, sorulabilecek soruların kuşkusuz en güçlerinden biridir."

Bilginin doğruluğu probleminin tartışılması, batı felsefesinde çok eski bir olay değildir. Bilgi daima kullanılageldiği halde, problemin araştırma konusu yapılmasında geç kalınmıştır, konuya yeterli ilgi gösterilmemiştir.

Bilginin doğruluğu problemine karşı gösterilen bu kayıtsızlık haline, naif empirizm, yani yöntemsiz ve sistemsiz deneycilik demek yerinde olur. Burada, deneyden kazanılan bilgilerin doğruluğu kısmen kabul edilir. Ama yöntem bakımından sistemli bir bilgi olmadığı için bu bilginin doğruluğu irdelenmez.

Naif empirizm, ilk defa Eski Yunan'da sofistler ve doğa filozoflarının ya da fizikçilerin, bilgi karşısında safiyane (naive) tutumlarını belirtmek ve onları eleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Daha sonra bilginin doğruluğu ve değeri problemi konusunda araştırmalar ilerledikçe bilgi teorileri de ortaya çıkmaya başlamış ve naif empirizm de yerini esas empirik anlayışa bırakmıştır.

Bilgi teorisinde temel sorulardan biri de "Genel geçerli bir bilgi olanaklı mıdır?" sorusudur. Bu soru da bizi, doğru bilginin imkanı problemine götürmektedir. Batı felsefesi tarihinde bu soruya iki şekilde yanıt verildiğini görüyoruz: **a.** "Doğru bilgi, daha doğrusu bilgi ve bilim mümkün değildir." (septisizm), **b.** "Doğru bilgi mümkündür." (dogmatizm).

1. Doğru Bilginin İmkansızlığı (Septisizm)

Felsefe tarihinde bazı filozoflar, doğru ve kesin bilgiye ulaşamayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu filozoflar, hiçbir bilginin kesin olmadığını, aksine kesinliğin şüpheli olduğunu iddia ederek doğru bilginin imkanına karşı şüphelerini açıklamışlardır.

İlk çağ Yunan düşüncesinde Elea okulunun kurucusu Parmenides (M.Ö. 540-470) ve özellikle Zenon (M.Ö. 490-430), Yunan şüpheciliğinin öncüsü sayılabilir.

Parmenides, oluşu reddeden bir filozoftur; dolayısıyla değişmeyen tek bir varlık kabul eder ve değişen şeyleri, görünüşler olarak niteler. Ona göre, varlık var olmaya başlamışsa ya varlıktan ya da yokluktan çıkmıştır; varlıktan çıkmışsa kendi kendini doğurmuştur ki bu yeni bir şey olmayıp sadece ezeli olan ebediliğe gidiyor demektir. Yokluktan çıkmışsa, hiçten bir şey çıkmayacağı için saçmadır. Öyleyse "Varlık vardır, yokluk yoktur.", yani varlık ve yokluk değişmezdir. Parmenides, böylelikle görünüşler dünyasından kuşku duymuş, değişen varlıkları temel varlık olarak kabul etmemiştir.

Parmenides'in öğrencisi Elealı Zenon ise hakikatin ve çokluğun (değişmenin) varlığından şüphe etmiş ve bunları reddetmek için çeşitli kanıtlar getirmiştir. Böylelikle Zenon, olmayana ergi (saçmaya indirgeme) yöntemini bulmuş, dolayısıyla diyalektiği n ve sofistçe

düşünmenin babası sayılmıştır. Zenon'a göre hareket yoktur, düşünülemez. Çünkü hareket noktası ile varış noktası arasındaki çizgi, sonsuz noktalardan meydana gelmektedir. Nokta yer kaplamadığından sonsuz sayıda nokta da yer kaplamaz. Öyleyse her mesafe -en küçüğü bile- sonsuzdur ve son noktaya ulaşamaz.

Hızlı koşan atlet Aşil ile kaplumbağa yarıştırlırsa, yarışı Aşil değil kaplumbağa kazanır. Önce Aşil'in kaplumbağaya biraz avans verdiğini kabul edelim. Aşil'in ona yetişmesi için aradaki mesafenin önce yarısını aşması gerekecektir. Bunun için onun da yarısını koşması gerekir. Bu ise sonsuza kadar böyle gider. Bu sırada kaplumbağa da yeni mesafe almıştır. Çizginin sonsuz bölünebilmesi, Aşil için en büyük engeldir. Öyleyse Aşil, kaplumbağaya yetişemez; bu da demektir ki hareket yoktur. Yani hareket, her bakımdan olanaksızdır. Zenon' un bu "saçmaya indirgeme (Aşil Paradoksu)" yöntemi, daha sonra sofistler tarafından çeşitli fikirleri çürütmek için kullanılmıştır.

Demokritos da şüphecilerden sayılır. Çünkü o, atomların akı ile bilinebildiğini belirtirken "Atomlar ve boşluktan başka hiçbir şey yoktur: geri kalan her şey sadece varsayım (hipotez)dir." diyor. Böylece ona göre "Tatlı, acı, sıcak, soğuk, renk ancak zihinde, düşüncede vardır." Dolayısıyla o, günlük hayattaki tatlı, acı, renk, koku gibi birçok gerçeklikten ve bunların kaynağı olan varlıkların mevcudiyetinden şüphe etmektedir. Böylelikle duyuşal bilgi, Demokritos açısından şüpheli bir bilgi olmaktadır.

Septik düşünceyi Eski Yunan'da başlatanlar sofistlerdir. Bunların en önemlisi Protagoras (M.Ö. 480-410)'tır. Protagoras, "İnsan her şeyin ölçüsüdür." diyordu. Burada kastettiği "tek insan" olduğu için herkesin kabul edeceği doğru bir bilgi elde etmek olanaklı değildir.

Bir diğer sofist Gorgias'tır. O, Elea ilkelerini nihilizme (hiççiliğe) kadar götürür. Gorgias, hareketi ve mekfmı reddetmekle yetinmez; varlığı yok kabul eder ve şöyle der: "Hiçbir şey yoktur; bir şey olsaydı bile biz onu bilemezdik: bildiğimizi var saysak bile başkalarına bildiremezdik." Gorgias böylece varlığı, onun hakkındaki bilgiyi, buradan doğacak bilimi tamamen reddetmektedir. Sofistler, üretilen bilgiyi derhal çıkara dönüştürmek için çalışırlardı. Kendilerine fayda sağlamayan bilgiye değer vermezlerdi. Bu bakımdan onlara İlk çağın pragmatikleri denmiştir. Sonuç olarak sofistlere göre doğru bilgiye ulaşamaz ve bilginin nesnesine uygunluğu açısından bir değeri yoktur.

Asıl sistemli şüphecilik Pyrrhon (**Piron**, M.Ö. 365-275) ile başlar. Pyrrhon, "Bu böyledir." gibi kesinlik ifade eden bir önermeyi reddeder. Onun yerine "Bana öyle geliyor ki ... " gibi bir önermeyi kabul eder. Ona göre nesnelere ve bilgimizde istikrar yoktur. Olaylar aldatıcıdır. Örneğin; cisim su içinde kink gibi görünür. Görme gibi diğer duyularda da yanılma vardır. Dolayısıyla, hükümlerimiz doğrudur veya yanlıştır denilemez. Öyleyse kesin bilgi değil görelî bilgi vardır. Çünkü bilgi; fertlere, duyulara, zaman ve mekana, örf ve adetlere göre değişir. Bilgiler değiştiği için "**epokhe**"yi, yani hüküm vermekten kaçınma halini uygulamak gerekir. Bunu uygulayanlar **mutluluk** kazanır.

Timon (M.Ö. 320-230), hem duyulara hem de akla karşı güvensizlik duyar. O da mutluluğu hüküm vermekten kaçınmada bulur.

Bu duyumcu şüpheçilerden sonra akademi şüpheçiliği ortaya çıkmıştır ki temsilcilerinin hepsi, nedensellik ilkesini eleştirerek bilginin görelî (rölatif) olduğunu ileri sürmüşlerdir. İslam filozoflarından büyük fizikçi İbnül Heysem (965- 1039), görme fiziğine (optik) ait deneyleri sonucunda şüpheçiliğe ulaşmıştır. Gazali (1058 – 1111) ise daha sonra Descartes'ın geliştirdiği metodik şüpheçiliğe ulaşır ve Sapıklıktan Kurtuluş adlı eserinde, kesin bilgiye ulaşmak için bunu nasıl kullandığını anlatır. İslam dünyasında ayrıca Delillerin Denkliğini ileri süren bir başka şüpheci grup çıkmıştır ki bunlar, lehte ve aleyhte delillerin denkliğini ileri sürerek hüküm vermekten kaçınmışlardır. İlk Çağ şüpheçileri, şüpheyi amaç edinmişlerdir: Tıpkı Montaigne (Monteyn, öl.: 1592) gibi. Montaigne, "Şüphe, yumuşak bir yastık gibidir." der.

İlk Çağ şüpheçiliği, kesinsizliği ifade eden ruhsal bir bunalım ve tavidir. Yeni Çağda bunun bir değeri kalmamıştır. Nitekim **metodik (yöntemsel) şüphecilik**, Descartes (1596-1650)'ta daha gelişmiş olarak kendini göstermiştir. Metodik şüphecilik; *kesin, açık seçik bilgiye ulaşmak için sadece bir araçtır.*

Descartes, bilgiye sağlam bir temel bulmak için önce, Tanrı da dâhil her şeyden şüphe eder. Buna, şüphe edemeyeceği kadar kesinlik ifade eden bir temele ulaşınca kadar devam eder. Yani sadece düşündüğünden şüphe edemez olur. O zaman da formülü bulur: "**Düşünüyorum, o halde varım.** (*Cogito ergo sum.*)"

Descartes, bu formülü bulunca varlığının ancak Tanrı'dan gelebileceğini düşünür. Tanrı da mükemmel olduğuna göre "aldanmaz ve aldatmaz" olmalıdır. "Öyleyse onun bilgisi kesindir, yanlış değildir; bildirdiği de doğrudur." diyerek "Metafizik Düşünceler" adlı kitabında doğru bilginin temelini Tanrı'nın yanılmazlığını alır.

Probabilizm (olasıcılık), agnostisizm (bilinemezlik), pozitivism (olguculuk), bilimsel nominalizm (bilimsel adcılık) gibi çağdaş felsefe akımlarında görülen septik anlayış, daha çok bilimsel bir tavidir. Bilimlerin ilkelerinin ve sonuçlarının yorumundan kaynaklanan bir tutumdur.

2. Doğru Bilginin İmkani

Burada "insanın, nesnesine uygun doğru bilgiyi elde edip edemeyeceği" sorusu, temel sorudur. Buna, "Evet, insan dış dünyayı bilebilir, doğru bilgiye ulaşır." diye yanıt veren anlayış dogmatik anlayıştır. Dogmatizm, şüpheçiliğe tamamen zıttır. Birtakım ilkelerle insan bilgisinin mutlak hakikate ulaşabileceğini iddia eder. Bu anlamda felsefe tarihinde ortaya çıkan rasyonalizm, empirizm, kritisizm, entüsyonizm, pozitivism, çözümleyici felsefe, pragmatizm ve fenomenoloji gibi akımların her biri, az ya da çok dogmatik sayılır. Şimdi bunları ayrı ayrı inceleyelim.

a. Rasyonalizm

Rasyonalizmde doğru bilginin kaynağı ve ölçütü akıldır. Akıl nedir? Akıl, nesnelere ve olaylar arasında ilişkiler kuran ve bunlardan soyutlama ve genelleme ile kavramlar yaratan yetidir. Aynı zamanda zihnin doğruyu ve yanlış, iyiyi ve kötüyü ayırabilme kabiliyetidir. Bu anlamda bütün filozoflar akla önem verirler. Ama rasyonalisti başkalarından ayıran özellik şudur: Bilme ve doğruyu ayırma yetisi, doğuştan gelir ve içerikli bilgiyi beraberinde getirir. Yani zihin boş bir levha olarak gelmez.

Nitekim Yeniçağın büyük akılcı filozofu Descartes, her insanın doğuştan iki bilgiyi birlikte getirdiğini söyler: Tanrı fikri ve matematik bilgisi (Buna inneizm; **doğuştancılık** da denir.). Ayırıcı bir diğer özellik ise rasyonalizmin, içeriği olan akıllı ve bilinci hareket noktası olarak almasıdır. Bu hareket noktası, rasyonalistleri ruh beden ilişkisini çözmek zorunda bırakmıştır.

Büyük rasyonalist düşünürler arasında Platon (Eflatun), Aristoteles, Farabi, İbni Sina, İbni Rüşd, Descartes, Spinoza, Kant, Leibniz ve Hegel sayılabilir.

Platon (Eflatun, M.Ö. 427-347), iki alemin varlığını kabul eder: Duyularla algılanan "*görünüşler, gölgeler alemi*", akıl ile kavranan "*idealar alemi*". Platon'a göre asıl bilgi, değişmez varlıkların bulunduğu idealar âlemine ait bilgidir. O, bu bilgiye "*episteme*" der. İnsanlar, aslında o idealar âlemine ait iken sonradan bu görünüşler âlemine düşmüşlerdir. Varlıkların asılları o âlemedir; buradakiler onların gölgeleridir. İnsanlar zaman zaman o eski hayatı hatırlarlar, ideaların gerçek bilgisini elde ederler. İdeaların bilgisi bizde doğuştan vardır. Duyuların verdiği bulanık bilgiden sıyrılmak, ideaların gerçek bilgisini elde etmek için yeterlidir. Platon, değişmelerin ve görünüşlerin bilgisine **doxa** (zan, sanı) der. Ona göre duyular aleminin değişken bilgisi, kesin ve doğru bilgi değildir.

Aristoteles (M.Ö. 384-322), İlk Çağda rasyonalizmin en büyük temsilcisidir. O, akılcı anlayışını mantıki çıkarımlarına dayandırır. Bunun için Aristoteles, önce mantığı düzenlemiş ve Aristo mantığı denilen klasik mantığı ortaya koymuştur. Aristoteles'in burada dayandığı bir temel vardır: "Düşünce kanunları ile varlık kanunları aynıdır." Yani o, varlıkta yürürlükte olan esasları, mantık kurallarını işleterek çıkarır. Bunun için mantığın işleyiş şekillerini ortaya koyarken varlığı açıklayan kavramları da oluşturmuştur.

Aristoteles temele, hocası Platon'un aksine bireysel olanı alır. Platon'un ideası, Aristoteles'te form (suret) adını almış, bu da madde ile birleşerek tek tek varlıkları meydana getirmiştir. Tikel bir varlığın bilgisi olur, ama bilimi olamaz; tek tek ağaçların bilimi yapılamaz. Dolayısıyla bütün ağaçlarda ortak özellikleri bulunca genel "ağaç" kavramı üzerine veya genel olarak "canlı" üzerine bilim yapılabilir. Ama önce genel kavramlar elde edilmelidir. Bu da ortak özelliklerin soyutlanması ve genellenmesi ile yapılabilir.

Aristoteles, önce kıyası geliştirir ve onu kullanarak tümünden gelim yoluyla tikelin bilgisine ulaşmaya çalışır. Aristoteles, genel fikirlerin (tümellerin) kazanılması probleminde, Platon ile daha önceki doğacıları bir bakıma uzlaştırmıştır. Ona göre bilim, hem deneyden

duyumlarla elde edilir hem de zihinde güç halinde vardır: O, bunu **madde-suret** (form) ve **güç-fiil** teorisiyle açıklar.

Evrende var olan her şey **madde** ve şekilden meydana gelir. Madde aslında kendisinde bu olanakları güç halinde tutar; şekil veya **form** ise o gücün fiil (acte) halini almasıdır. Örneğin; bir armut tohumu, armudu çekirdeğin içinde **güç** halinde bulundurmaktadır. Buğday tanesi; unu, ekmeği güç halinde taşımaktadır. İşte bu güç, tecrübe ile temasa gelince (su, hava, güneş ve toprakta ortamını bulup onlarla temasa geçince) **fiile** dönüşür, başak olur, ekin biçilir ve buğday ekmek haline gelir. Aristoteles'teki akıl da böyle güç halinde iken bilgi elde edince fiil haline gelmiş olur.

(Başka bir anlatımla: Aristo'ya göre, var olan bir şeyle ilgili olarak gerçek bilgiye sahip olabilmek için, onun varlığa gelişini sağlayan dört nedenin bilinmesi gerekir. Bu dört neden:

- (a) Maddi neden: Varlığı meydana getiren maddenin ne olduğunun bilinmesidir.
- (b) Formel neden: Varlığın şeklinin nasıl olduğunun bilinmesidir.
- (c) Fail neden: Varlığı, varlığa getirenin kim olduğunun bilinmesidir.
- (d) Ereksel neden: Varlığın hangi amaç için meydana geldiğinin bilinmesidir.)

Farabi (870-950), Türkistan'ın Farab şehrinde doğmuştur. Uzluk Oğlu Farabi, Aristocu felsefenin İslam dünyasındaki en büyük temsilcisi sayılır. Farabi'nin sistemine göre gerçeğin başında zorunlu varlık olan Allah vardır. Allah, varlığını kendisinden alır. O, hakiki ve sonsuz varlıktır. Allah, doğrudan bir varlık yaratır. Yarattığı bu ilk varlık, akıldır. Bu akılda çokluk vardır; hem kendini bilir hem de Allah'ı bilir. Şu halde bilme, aklın kendisinde vardır.

Farabi, böylece en son olarak insan aklının yaratıldığını söyler. İnsan aklı, doğuştan bazı bilgileri beraberinde getirir; yani aslında pasiftir ama deney ile karşılaşınca aktif hale gelir. Böylece duyular ve mantıksal çıkarımlarla elde edilen bilgilere ulaşılır. Bu bilgiler, doğru veya yanlış olabilir. Farabi'ye göre akıl, daha sonra "tasdikat" (doğrulanmış bilgiler) dediği doğru bilgiye ulaşır.

Farabi, bilginin kaynağı olarak duyu, akıl ve nazarı (derinliğine düşünmeyi) kabul eder. İlk ikisi doğrudan, üçüncüsü dolaylı bilgiyi verir. Çünkü aklın kendisinde, yaratılıştan bilme yetisi ve bilgi vardır. Akıl; çok yönlü düşünebildiği, varlıklarla doğrudan ilişki kurabildiği için varlıkları da bilir. Farabi, apaçık bilgiye ulaşmada sezginin rolünü reddetmez.

Rene Descartes (Röne Dekart, 1596-1650), modern rasyonalizmin babası sayılır. Descartes'a göre üç türlü bilgi vardır: 1. Doğuştan gelen, 2. Yapma, 3. Arızı (geçici) bilgiler.

Doğuştan gelenler, zihnimizin açık (evident) ve seçik (clair) olarak doğrudan kavradığı hakikatlerdir: Allah fikri, matematikteki sayılar, aksiyomlar, sonsuzluk fikri gibi. Bunların dışındaki bütün bilgilerimiz, duyularla kavranılmış niteliklerden ibarettir. Descartes, duyularla kavranılan bu bilgiyi elde etmede kullandığı yöntemin dört kuralını koymuştur:

1. Doğruluğunu apaçık bilmediği şeyi doğru kabul etmemek (apaçıklık)

2. İncelenecek şeyleri elden geldiğince bölümlere ayırmak (bölme, analiz)
3. En kolay bilinenden en karmaşığa doğru yükselmek (basitleştirme ve sıra)
4. Bir şeyi unutmamak için yapılanı gözden geçirmek (sayma veya kontrol).

Descartes, duyulara güvenemediği için duyulardan elde edilen bilginin şüpheli olduğunu düşünür. Matematiği ve fiziği apaçık ve kesin bilginin modeli olarak alır. Onun dışındaki her şeyden bir kere de olsa şüphe eder. "Mademki her şeyden şüphe ediyorum, öyleyse düşünüyorum; mademki düşünüyorum, öyleyse varım." diyerek düşüncenin, yani bilincin kesin bilgi (açık-seçik)ye temel olacağına inanır. Doğru bilgiyi, dış dünyanın duyusal bilgisine değil, akla ve bilince dayandırır. Dış dünyanın varlığını ve bu varlığa ait bilgiyi de Tanrı'nın aldanmazlığı ve aldatmazlığına dayandırır. Ona göre akıl, herkese eşit olarak verilmiştir.

G. W. Friedrich **Hegel** (Fridrih Hegel, 1770–1831) rasyonalizmin zirvesini temsil eder. Hegel, Hukuk Felsefesinin Esasları adlı kitabının ön sözünde, "Her akli olan gerçektir, her gerçek olan aklidir." formülünü dile getirir. Bu, aslında Aristoteles'te görülen "Varlık kanunları ile düşünce kanunları aynıdır." ilkesinin formüle edilmiş şeklidir.

Hegel, doğru bilgiye ancak mantık ile ulaşabileceğini söyler. O, duyularla değil akıl yoluyla, mantık kurallarına göre çıkarılan bilgiyi önemser. Onun mantığı, diyalektik mantıktır. Mantık kavramlarından elde edilen bilgi, varlıklara birebir uyar. Daha doğrusu, dış dünyadaki varlıkların yapısı ve işleyişi mantıken düşünülenler ile aynıdır. Bu nedenle Hegel'in sistemine panlojizm (tüm mantıkçılık) denir. Onun mantığı, bilgiyi ve tüm evreni kapsamak iddiasındadır.

Yalnız Hegel mantığı, klasik mantık değil oluş mantığı, yani evrendeki oluşu açıklayan bir mantıktır. Diyalektik biçimde çalışan bu mantık, klasik mantıktaki gibi çelişmezlik ilkesine dayanmaz; aksine çelişmeye dayanır. Çünkü her varlık kendi zıddını içinde barındırır. Örneğin; en soyut, en genel kavram olan varlık, içinde yokluğu da bulundurur. Varlık ile yokluğun çatışmasından oluş meydana gelir. **Diyalektik mantık**, tez – antitez - sentez halinde üçlü aşamalar olarak çalışır. Burada varlık, tez; yokluk, antitez; oluş da sentezdir. Evrendeki bütün oluşlar, bütün varlıklar evrensel akım yahut idenin diyalektik olarak belirlemeleridir.

Modern rasyonalizm, doğuştan gelen bilgi anlayışını bir yana bırakmış, aklın yapıcı, birleştirici rolüne ağırlık vermiştir. E. Boutroux (Butro, öl. 1921) ve Brunschvicg (Brönşvig, öl. 1944) esnek ve gelişen bir akıl anlayışını; G. Bachelard (Başelar, öl. 1963) ise uygulamalı akılcılığı, "deney ile aklın diyalogu"nu benimsemişlerdir. Popper'in felsefesine de eleştirici akılcılık adı verilmiştir. Fransız felsefesinin genel karakteri ise rasyonalist olmasıdır.

b. Empirizm

Empirizm, bilginin biricik kaynağı olarak deneyi, tecrübeyi görür. Deneyden ayrı bilgi ilkeleri olan aksiyomları, kategorileri ve doğuştan fikirleri reddeder. Zihindeki her şeyin

doğrudan deneylerle kazanıldığını iddia eder. Empirizm, daha çok fizik ve fizyolojiye dayanır, yöntemi de endüksiyon yani tüme varımdır.

Empirizm, bir öğretisi (doktrin) olmaktan çok, bir yöntemdir. Nitekim empirizmin ilk temsilcisi olan Francis Bacon (Frensis Beykın, 1561–1626), bilimsel gelişmeyi hızlandırmak için tüme varım yöntemini geliştirir ve yaygınlaştırır. Bunun için o, önce eksik tümevarımı kullanır. Eksik tüme varım, bir konudaki bütün olaylardan seçme yaparak sonuca gitmektir. Tıpkı günümüzde bir konuyu araştırırken belli sayıda deneklerle görüşülerek genel sonuca gidilmesi gibi. Eksik tüme varım, karakteristik olayları inceleyerek sonuca ulaştığı için olayların tamamını incelemeyiz. Böylelikle tüme varımın uygulanışı kolaylaşmış, sonuca daha kısa zamanda ulaşılmış; dolayısıyla doğa bilimleri hızla gelişmiştir.

Empirizm, bilgide görelilikçi ve şüphecidir. İngiliz felsefesi özellikle bu karakterleri taşır. İngiliz felsefesinin etkisinde gelişen Amerikan felsefesinin de ana karakteri deneyci ve göreci olmasıdır.

Empirizmin kökleri Sokrates öncesi filozoflara kadar uzanır. İslam dünyasında da Ebubekir Razi gibi temsilcileri vardır. Rönesanstaki ilk temsilcisi Francis Bacon'dır. Ama onu sistemleştiren J. Locke (Lok, 1632–1704)'tur. David Hume ve J. S. Mill (1806–1873) ise önemli temsilcileridir.

J, Locke'a göre zihin, boş bir levha (tabula rasa)dir. Ona her şey sonradan deney yoluyla gelir. Deney öncesi hiçbir bilgi ve kavram yoktur. Ama zihinde bilgi edinmeye yatkınlık vardır. Bununla beraber zihinde iki güç vardır: Duyum ve derinlikli düşünme (iç deney). Bu iki güç her bilginin kaynağıdır.

J. Locke'a göre, bilgi ve tasavvurların kaynağı olan deney, zihindeki bu iki gücün çalışarak bilgiyi meydana getirmesiyle oluşur. Bu deney; **a. İç deney, b. Dış deney** olmak üzere ikiye ayrılır. Dış deneyin konusu, dış dünyada olup da algılanan şeyler; iç deneyinki ise zihinde olup bitenler, yani zihnin faaliyetleridir. Dış deney, nesnelerin renk, ses, sıcaklık, soğukluk, sertlik gibi niteliklerini verir. Dışarıdan gelen uyarımlarla zihin, kendiliğinden işlemeye başlar. Bu sırada birtakım etkinlik ve edilginlik durumları ortaya çıkar. Aslında zihin, önce pasif iken aktif hale gelir. Algılamak, şüphe etmek, bilmek, sınıflamak, düşünmek, çıkarım yapmak gibi etkinlikler ortaya çıkar. İç deney, bu etkinliklerin farkına varmak, yani bilinç kazanmaktır. Kavramlar ve tasavvurlar bu kaynaktan (bilinçten) gelir.

Sistemli bilgi için zihin, üç çeşit eylem meydana getirir: **a.** Birkaç basit ideyi tek bileşik ide halinde bağlayan fiil, **b.** Bunlar arasındaki ilişkiyi kuran fiil, **c.** İdeleri soyutlayan fiil. Böylece ide, bağlı bulunduğu diğer idelerden ayrılır ve zihin, tümel kavramları kurar. Örneğin; güneş denen bileşik kavram ışık, ısı, yuvarlaklık, devamlı ve düzgün hareket fikirlerinin birleşmesi fiillerinden meydana gelmiştir.

D. Hume (1711–1776), çağdaş bilimsel şüpheciliğin kurucusudur. Onun en önemli fikri, doğa kanunlarını zihnin alışkanlıklarından ibaret görmesidir. Bunun için o, tüme varımın temelinde de zihnin alışkanlıklarını görür; yani tüme varım ile elde edilen bilimsel bilginin kesinliğinden şüphe eder.

D. Hume'a göre neden-sonuç ilişkisinde bir öncelik sonralık, yani *bir art arda geliş* ilişkisi vardır. Her neden-sonuç ilişkisi **zihinsel çağrışımlara** indirgenebilir. Çünkü insan, olayları göre göre alışkanlık edinir; her zaman aynı şekilde olacağını düşünür. Örneğin; Güneş'in her gün doğudan doğduğunu, ateşin üstüne konan tenceredeki suyun kaynadığını göre göre alışırız. Tencereyi ateşin üstünde görünce, suyun kaynayacağını hemen biliriz. Yani ateşi görünce kaynama olayını hatırlarız. Fakat bu bilgi, akli kesinlik taşımaz; deneye dayanan açıklığı taşır.

A olayını görünce **B** olayını hatırlamamız, nedensellik ilişkisine dayanan çağrışım ilişkisini ortaya çıkarır. Yani A olayı, B olayını *çağrıştırır*. Bilginin oluşmasında çağrışım, onun da temelinde izlenimler vardır. Tasavvurlar ve düşünceler temelde izlenimlere dayanır. Hume, bu fikirleri ile Kant'ı dogmatik uykusundan uyandırmış, 19. ve 20. yüzyıl tecrübecilerini hazırlamıştır. Deneycilik, 20. yüzyılda değişik şekillerde kendini göstermiştir.

c. Kritisizm

Immanuel Kant (1724- 1804), *Saf Aklın Eleştirisi* adlı kitabında bilginin, zihnimizin **apriori** (deney öncesi) ilkeleri tarafından konulan sınırlarını aşamayacağını söyler. Bu bakımdan insan aklının, dolayısıyla bilginin sınırlarını belirleyen felsefeye kritisizm (eleştirici felsefe) denilmiştir. Kant, kendi felsefesi için de bu adı kullanır.

Kant'tan bu yana kritisizm deyişi, bilgi teorisini bütün felsefe araştırmalarına temel yapmak anlamında kullanılmıştır. Kritisizm, her şeyden önce bilginin kaynaklarını ve değerini tespit etmek için bilme güçlerini eleştiri süzgecinden geçirir. Böylece kesin bilgiyi elde etmenin yollarını arar.

Kant'a göre insan aklı, ancak olaylar dünyası (*fenomenler âlemi*)ni bilebilir. Bu bilginin ham maddesi *duyular* aracılığıyla gelir. Ham madde, zihnin kalıplarına (**kategorilerine**) girer, formunu alır ve akıl ilkeleri ile işlenerek görünüşler âleminin doğru bilgisi elde edilir. Burada, zihnin apriori kalıpları ve kavramları temel rolü oynar. Bilgi, zihnin on iki kalıbına göre şekil aldığı için, fenomenler olduğu gibi değil zihne göre bilinir. Zihnin yapısı farklı olsaydı, olaylar dünyası da başka türlü bilinecekti. Bu bakımdan Kant'ın bilgi anlayışı "görelî" (rölatif), yani "zihne göre"dir.

Kant, nesnelere kesin gerçeğinin bilinebileceğini, ama mutlak gerçeğin (numen alanının) bilinemeyeceğini ileri sürer. Numen âleminin var olduğu halde tanınmaz olması, Kant'ı bir çıkmaza sürüklemiştir. Kant, saf akıl ile ulaşılamayan asıl varlık sahasına (transdantal sahaya) pratik akıl ile, yani ahlak ile ulaşabileceğini iddia etmiştir. Aklın ve zihnin eleştirisini temel alan kritisizm, sonunda göreceliğe ulaşmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında

Renouvier ve Hamline'in temsil ettiği yeni eleştiricilik, Kant felsefesinin idealist ve metafizik unsurlarını geliştirmiş; pozitivizme, evrensel determinizme ve eklettizme karşı çıkmıştır.

d. Entüisyonizm

Entüisyonizm (sezgicilik); rasyonalizm, entelektüalizm, sansüalizm (duyumculuk), materyalizm ve benzeri akımlara karşı Henri Bergson (1859-1941) tarafından sistemleştirilmiştir. Aslında **sezgi, birçok** filozofça değişik şekillerde kullanılmış ve benimsenmiştir. Örneğin; Descartes akli sezgiyi kullanmıştır. İslam dünyasında ise sezgici anlayışı esas ortaya koyan Gazali' dir.

Bergson sezgiyi zekâdan ayırır ve onun içgüdüden doğduğunu söyler. Bir sempati olan içgüdünün gelişmesi ile sezgi, bilinçte önce kavramları kullanır; kavramlardan elde edilen hayallerden yararlanır; böylece hızlı kavrayan bir hal alır ve yaratıcı olur. Sonra da yaratmanın meydana çıkması için bir çabaya gereksinim duyar. Hayal, sezginin gölgesidir. Sezgi hayalden yola çıkar. Sezgi, bir gerçekliğin bilgisinin doğrudan kazanılmasıdır. Sezgi, doğrudandır; çünkü ilk, saf ve katışıksız bir bilgidir. Zekâ nesnelere ayırır, böler, analiz eder, sonra bilgi elde eder. Halbuki hayat bir bütündür. Bilinç uykuda da çalışır, akar. Bu akışın bilgisini, zekâ doğru olarak veremez. Oysa sezgi, bir anda bütünü kavrar. Parçalara ayırmadan, bozmadan doğru bilgiyi yakalar. Sürekli bir oluş ve hayat hamlesi (élan vital) olan akışın apaçık bilgisini, sezgi elde eder. Bergson'un sezgici felsefesi, çağımızda büyük etkiler ve yankılar uyandırmış bir hayat ve aksiyon (eylem) felsefesidir.

Gazali (1058 – 1111) ise önce bizi çelişkili hükümlere götüren zekâdan ve algı yanılmalarına yol açan duylardan şüphe eder. Duyuları ve akli bilgi kaynağı olarak kabul etmekle beraber bu bilgilerin kesinliğine güvenemez. Aklın ilkeleri de kesinlik ifade etmediği için ondan ötede bir kesinlik noktası arar. İşte bu, Gazali'nin kalp gözü; Pascal'ın ondan alarak ince fikir dediği sezgidir.

İnsan, kalp gözünün açılması için kalbini temizlemeli ve onu arzuların baskılarından kurtarmalıdır. Bu da uzun ve çok yorucu bir çalışmayı gerektirir. Kalp gözü açılan kimse, dış dünyayı ve fizik ötesini daha iyi bilir ve bilgilerine değişmez bir dayanak bulur.

e. Pozitivizm (Olguculuk)

Pozitivizm terimini ilk kullanan **Saint Simon** (Sen Simon, 1760- 1825)' dur. Ama pozitivist felsefeyi geliştirip sistemleştiren, onun öğrencisi Auguste Comte (Ogüst Komt, 1798- 1 857)'tur. Pozitivist düşüncenin kökeni F. Bacon' a ve hatta sofistlere kadar uzanır.

Pozitivizm, araştırma alanı olarak sadece olguları görür; bilgi kaynağı olarak onları kabul eder. Olguların dışında olan, yani deneye girmeyen her şeyi metafizik olarak niteler.

A. Comte'un asıl amacı, toplum olaylarını inceleyerek topluma yeni bir şekil, yeni bir yön vermektir. Bunun için sosyolojiyi bilim olarak kurmuştur. Sosyolojiye fizik ve matematiğin yöntemlerini uygulamaya çalışmıştır. Bu bakımdan pozitivizm, deneyci felsefenin bir türüdür. Comte, fiziğin yöntemi ile olgular dünyasını doğru olarak bilmenin mümkün ol-

duğuna inanır. Olguların bilgisi, olayların özünü ve gerçek nedenini vermez, ama olayları idare eden kanunları verir. Bu kanunlarla, gelecek hakkında öngöründe bulunuruz.

A. Comte'a göre, pozitivizm "niçin"lerle uğraşmaz, ama nasılları iyi bilir. Çünkü A. Comte, "Niçin?" sorusunun metafiziğe götürmesinden çekinir. Aslında Comte, insanların ve toplumların zihniyetini, yani düşünme şeklini değiştirmeye çalışarak insan zihninin, insanlığın ve medeniyetlerin üç dönemden geçtiğini ileri sürmüştür:

1. Teolojik veya dini dönem: İnsanların her şeyi din ile açıkladığı bu dönem, Orta çağın sonuna kadar sürmüştür.

2. Metafizik dönem: Bu dönemde insanlar olayları üstün güçlerle değil; ruh, töz, kuvvet gibi metafizik öğelerle açıkladılar. Bu dönem 1789'a kadar sürmüştür.

3. Pozitif dönem: Önceki dönemler pozitif dönemi hazırlamıştır. Bu dönemde olaylar. Art arda gelişleri bakımından neden-sonuç ilişkisi içinde bilimsel araştırma yöntemlerine göre açıklanmaya başlar. Bu nedendir ki Comte, "Pozitivizm niçinlerle uğraşmaz, ama nasılları iyi bilir." ilkesini koyar. Hatta o," ilk iki dönem geride kalmıştır; pozitif bilimin ve düşüncenin hâkim olduğu döneme girdik." der. Comte, pozitif bilimlerin en karmaşığı olarak da sosyolojiyi görür.

f. Analitik Felsefe

Analitik (çözümleyici) felsefe, gerçeğin bilgisine dil çözümlenmeleri ile ulaşılacağını ileri sürer. Felsefeyi de bu çözümlenme ile sınırlandırır. "Analitik felsefe", "modern deneycilik" . "mantıksal deneycilik", "bilimsel felsefe" gibi adlarla anılan çözümleyici felsefenin temsilcileri, modern mantığı geniş ölçüde kullanmışlardır. Dolayısıyla mantık ve matematik araştırmaları gittikçe önem kazanmıştır. Bu akımın birçok temsilcisi vardır. Biz burada, önemli temsilcilerinden olan Ludwig Wittgenstein (Ludvig Vitgenştayn, 1889-1951)'dan söz edeceğiz.

Wittgenstein, Tractatus (Traktatus) adlı eserinde şu ana tezi ileri sürer: Dil ile dünya aynı mantıki yapıya sahiptir. O, Traktatus'un ilk önermesinde şöyle der: "Dünya, nesnelerin değil olguların toplamıdır."

Wittgenstein'in temel problemi; dilin, dünya (gerçeklik)nın bir resmini verip veremeyeceği, yani dil-dünya ilişkisidir. Filozof, bu ilişkiye gerçekçi bir açıdan bakmaktadır. Ona göre dil, dünyanın ve düşüncelerimizin ortak bir görüntüsüdür. Dilin mantıki bir yapısı vardır. Bu yapı iyi analiz edilmelidir. Cümle veya önermelerin yapısı açıklanmalıdır. Yani "Kelimelerden oluşan önerme, dünyadaki bir olguyu yansıtıyor mu yansıtmıyor mu? Eğer yansıtıyorsa olguların bilgisi önermelerle anlatılmış olmaktadır.

Burada önemli olan, dilin yapısının gerçekler dünyasının yapısını belirlemesidir. Çünkü dış dünya, kelimeler ve önermelerle sınırlıdır; önermelerle ifade edemezsek bir anlamı kalmaz. Bu bakımdan dilin yapısı düşünceye de sınır koymuş olur. Neticede bu sınırların dışında kalan saçmadır, yani anlamsızdır; doğrulanamaz, bilgi değeri yoktur.

Wittgenstein, 1929' dan sonra bu fikirlerin aksi kanaatlere ulaşmış, Felsefi Araştırmalar adlı eseriyle felsefe tarihinde ilk kez, kendi fikirlerini kendisi reddeden filozof olmuştur. Bu ikinci döneminde o, dili bir araç gibi görmüş; önceden reddettiği etik, estetik, dini ve metafizik önermelerin de anlamı olduğunu ileri sürmüştür. Burada dilin kullanılış biçimleri önemlidir. Ona göre, dilde bir kelime ne ise satranç oyunundaki taş da odur. Satranç belli kurallar çerçevesinde oynanır. Ama yine de sonsuz sayıda hareket etme olanağı vardır. Dil de böyledir.

Mantıkçı çözülemeciler hakkında ileri sürülen eleştirilerden birkaçı şöyledir: Onlar, bilimin içinin boşalıp içeriğinin kaybolmasına; dolayısıyla bilimin önermelerden kurulu biçimsel bir hal almasına; böylece bilimin nesnel olma ilkesinin yitirilmesine yol açmışlardır.

g. Pragmatizm

Yunanca pragma (aksiyon, eylem) kelimesinden türemiş olan pragmatizm, zekanın işinin nesnelere tanıtılmadığını söyler, ama nesnelere üzerinde pratik olarak çalışmamızın ve onlara etki etmemizin gerekli olduğunu ileri sürer. Zeka, ancak etkili ve sonuç alıcı bir işe yönelirse amacına ulaşır. Bundan dolayı gerçek fikir, başarılı olan fikirdir.

Bir çeşit empirizm olan bu felsefe, "*pratik değeri*" olan, başarı sağlayan, yararlı ve verimli olan her şeye itibar eder. Şu halde **pragmatizm**, gerçekliği ve doğruluğu, yalnızca eylemlerin başarılı sonuç almasında bulmaktadır.

Anglo-Amerikan pragmatizmi denilen bu felsefenin kurucusu Charles S. Peirce (Çarls Pirs, 1839-1914), onu sistemleştiren ise William James (Vilyım Ceymis, 1842-1910)'tir.

W. James'e göre pragmatik yöntem, her kavramı kendinden pratik sonuçlar çıkararak yorumlamaktır. Hakikat ise olacak şeye karşı bizi hazırlayan eylemdir. Doğru fikirler, doğruluklarını uygulayarak ortaya koyabileceğimiz fikirlerdir. Hakikatin doğruluğu bir süreç, uygulamaya dayanan bir olaydır; yani onu uygulama ile test ederek doğrulayan olaydır. Bir fikir, hayatımız için elverişli olduğu sürece doğrudur ve iyidir. Bize yarar sağlamayan fikir ise doğru değildir.

Pragmacı, olgulara ve somutluğa tutunur, olgulardan uzaklaşınca rahat edemez. Pragmacılık "bir arabulucu, bir uzlaştırıcı"dır. Bir oteldeki koridorun odalara yakınlığı gibi pragmacılık da her felsefi sisteme yakınlık duyar ve ondan yararlanır. W. James, "Metafizik, yarar sağladığı sürece doğrudur.", "Dinler de manevi tatmin sağladıkları sürece doğrudur." der.

Pragmacılık hakikati, çokluğu ve çeşitliliği içinde arar. Bu bakımdan **çokçu** (pluralist) bir anlayışa sahiptir.

John Dewey (Con Dövi, 1859–1952), pragmatizmi eğitime geniş şekilde uygulamış ve bir eğitim felsefesi geliştirmiştir. Ona göre genel olarak düşünceler ve özel olarak da teoriler, eylem için sadece birer alettir. Buna düşünce eylemi veya bilimsel faaliyet de dâhildir. Dewey'e göre pragmatik felsefede hakikatin değeri, eylemde başarılı olmaktır; yani ona göre pragmacılık, verim elde etmekten ibarettir.

Dewey'nin anlayışında düşünce, çevreye uymada biyolojik bir ödev yapar, yani insanın kendi beden yapısından gelen düşünce, vücudun biyolojik yapısından gelen bir yatkınlıkla çevreye uyumu kolaylaştırır; doğa ile uyumu sağlar. Bu açıdan düşünce, doğadan da yararlanarak bu görevi yerine getirir. Düşünce eylem halini almazsa bir işe yaramaz ve teoride kalır, doğrulanamaz. Gerçeğin doğru bilgisine, teorinin doğrulanması ile ulaşılabilir. Başan getiren bilgiler, doğrulanmış olup insana mutluluk verir. J. Dewey'nin bu anlayışına enstrümantalizm (aletçilik) denir. O, Chicago okulunun kurucusu olmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığının merkez teşkilatını yeniden kurma görevini de üstlenmiştir.

h. Fenomenoloji

Fenomenolojiyi Ruhun Fenomenolojisi adlı eseri ile kuran Hegel'dir; fakat fenomenolojiyi, özü araştıran bir yöntem olarak kuran Edmund Husserl (1859-1938)' dir. Bu bakımdan fenomenolojiye öz teorisi, olay bilgisi de denir.

Husserl, zihnin ve en genel ilkelerin zaman ve mekan dışı birer öz olarak mevcut olduğu tezinden hareket eder. Bu özlerin anlaşılmasını, felsefenin konusu olarak görür ve bu özlere fenomenler der. Örneğin; üçgen, kırmızı, yeşil birer fenomendir. Yalnız, üçgenin içeriği yok iken diğerlerinin vardır. Biz, fenomeni bilincin özü kavraması ile biliriz. Böylece Husserl, dış dünyanın varlığını bilincin varlığından çıkarır. O bunu yaparken, duyulardan gelenleri ve tarihi açıklamaları, her şeyi paranteze alarak sonunda indirgenemez olan, duyuları aşan öze, saf bene ulaşır. Bunda çıkarım veya deney yoktur. Sadece özün çözümlenmesi yapılır. Onun bilgisine ulaşılır ve o betimlenir.

Husserl'in fenomenolojisi geniş bir ufuk açmıştır. Hartmann (Hartman), Heidegger (Haydeger), M. Scheler (Maks Şeler), Jean Paul Sartre (Jan Pol Sartr), Merleau Ponty (Merlô Ponti) gibi filozoflar bu yöntemi kendilerine göre uygulamışlardır. Ayrıca sosyolojiden din fenomenolojisine varıncaya kadar birçok bilim dalında da bu yöntem değişik şekillerde uygulanmıştır.

Husserl'in kastettiği fenomen, dışarıdaki görünen olaylar değil bilinçteki görünmeyen olaylardır. Husserl'e göre "Düşünüyorum." dediğim zaman mutlaka bir şeyi düşünüyorum demektir. Yani masayı, ağacı, evi, dünyayı, geçmiş, geleceği düşünüyorum. Öyleyse bilinç mutlaka bir şeye yönelerek düşünüyor. Biz bir şeye yönelerek düşününce, o şey anlam ve içerik kazanır; böylece de onun bilgisini elde etmiş oluruz.

Husserl, bu bilgi eylemlerine bilinç fenomenleri der. Onları, deneysel içeriklerini paranteze alarak saf özler olarak görür. Her bilinç gibi bu saf özler de düşünülen, algılanan, hatırlanan bir şeye aittir. Örneğin; bir masayı düşünüyoruz. Masanın şeklini, rengini atarsak bilincimizde, onu masa yapan "saf özü, idesi" kalır. Bu özler, zaman ve mekana bağlı değildir. Ölçüye, tartıya gelmez. İşte bunları betimleriz. Matematik ve mantığın genel ilkeleri ve kavramları da böyle saf özlerdir. Husserl, burada Platon'un matematik özlerin insan ruhunda ve idealar dünyasında var olduğu düşüncesinden etkilenmiştir.